

het
Woord
onder
vuur

Nico Koolsbergen

Nico Koolsbergen

het

Woord

onder

vuur

Voor Francis Noordanus, leidsman en vriend

Schrijver en coverontwerp: Nico Koolsbergen

ISBN: 9789402125986

© Nico Koolsbergen

Budel-Schoot – november 2014

'het Woord onder vuur' is een volledige herziening en uitbreiding van het eerder verschenen 'Klein Theologisch Labyrint'.

Inhoud

het Woord onder vuur 14

DE JONGE KERK

1. Eerste stapjes van de kerk 17

wat we wel en niet weten – andere bronnen – talen – de maaltijd van de Heer – eredienst – het leven in de Romeinse tijd – ambten – Clemens en Ignatius

2. Help! Wat moet ik geloven? 24

vervolgingen – verwarring in de tweede eeuw – kerkvaders – doop en avondmaal – Jezus God of mens? – Marcion en Montanus – Septuaginta en Bijbel – Tegen de Ketterijen – kinderbijbels – begin van de traditie

3. De apostolische erfenis 32

is geloof simpel? – heidense religies – studeren – theologie overal – belijdenissen en traditie

4. De kerkvaders 37

Overzicht – Irenaeus – Tertullianus – Origenes – verschillen tussen oost en west – Cyprianus – Athanasius – Eusebius – de Cappadocische vaders – Hiëronymus – Johannes Chrysostomos – Gregorius de Grote

5. Opkomst van de kloosters 43

kluizenaars – Paulus van Thebe en Antonius Abt – de eerste kloosters – Ierland – benedictijnen – Cluny – pilaarheiligen – oblaten en derde orden – protestantse en oecumenische congregaties

6. Van losbol tot bisschop 48

Augustinus kerkvader en filosoof – arianisme – Ambrosius – jonge jaren – bekering – erfzonde – boeken – aardse en hemelse steden – scheiding van kerk en staat – de rechtvaardige oorlog

7. De oosterse kerken 53

weinig bekend – geünieerde kerken – Constantijn en Constantinopel – Antiochië en Alexandrië – het tweede Rome – het Grote of Oosterse Schisma – verschillen met het westen – Moskou – concilies – de iconenstrijd

DE BIJBEL – INTRODUCTIE

8. De Bijbel – een bibliotheek

58

neem en lees – boekrollen – spannende verhalen – gewone mensen en schurken – de grote lijnen – Messias en Christus – invloed van de Bijbel – vertalingen – overzicht van alle boeken

9. De Bijbel – de oorsprong

76

canoniek en deuterocanoniek – de Hebreeuwse Bijbel – feestrollen – koning Josia – Septuaginta – Vulgaat – Nieuwe Testament – Nederlandse vertalingen – Bijbel en wetenschap – Manasse

10. Bijbel en Traditie

87

hoe je de Bijbel leest – mythen of legenden – Schrift en traditie – theologie voor iedereen? – eerst geloof dan inzicht – manieren om de Bijbel te lezen – eucharistie/avondmaal en woord

DE BIJBEL – HET OUDE TESTAMENT

11. Hoe JHWH Jehova werd

92

de Wet – Mozes – inhoud van Genesis – verbond – schepping en wereldbeeld – documentaire hypothese – JHWH

12. Let my people go!

99

Pesach – slavernij – Mozes – plagen – de uittocht – Horeb – tocht door de woestijn – parallellen met sacramenten – verrijzenis en Pasen – The Ten Commandments

13. Over tittels en jota's

104

de Thora – kasjroet – rituele slacht – besnijdenis – feesten – sabbat – offers – sabbatsjaar en jubeljaar – kleding – vrijheid en slavernij – weduwen – vreemdelingen – straffen – seksuele misdrijven

14. Drie koningen

111

rechters – Samuel – het volk wil een koning – Saul – zelfmoord – David, de man naar Gods hart – Batseba – Salomo – vrouwen en afgoden – Rechabeam en Jerobeam

15. Een joodse heilige

116

Elia – hongersnood – dood van de Baälpriesters – ontmoeting met de HEER – Nabots wijngaard – dood van Achab en Izebel – Elia in het judaïsme

- 16. De profeet Elisa** **120**
preken – studie – Naäman de Syriër – slaven en knechten – buigen voor een afgod
– muziek en de Geest – wonderen – de grondtaal
- 17. Van vreemde smetten vrij** **124**
Cyrus – eind aan de ballingschap – Jeruzalem open stad – Samaritanen – herbouw
van de tempel – komst van Ezra – uitheemse vrouwen – Nehemia – Esdras 1 en 2
- 18. De deuterocanonieken** **128**
Griekse boeken – katholieke en protestantse Bijbels – onmisbare boeken –
onsterfelijkheid – vagevuur – de Makkabeeën – hellenisme – Plato
- 19. Een hemelse weddenschap** **133**
een hemelse weddenschap – Job verliest alles – discussies met vrienden – God
spreekt – oorsprong van het kwaad – Gods megafoon
- 20. De Psalmen** **138**
méér dan 150 psalmen – soorten psalmen – hymnen in het Nieuwe Testament –
Opwekking – liedboek – Psalm 119 – parallellisme – Hebreeuwse termen
- 21. Wijsheid** **143**
Salomo – wijsheid – Spreuken – Prediker – pessimisme – zin van het leven –
ouderdom en dood – pluk de dag – de slotverzen
- 22. Rare jongens, die profeten** **147**
bekende profeten – Jan van Leiden – Debora – echte en valse profeten – wat
profeten doen – rare jongens – profeten in het Nieuwe Testament
- 23. De lijdende knecht** **152**
twee (of meer) Jesaja's – het troostboek – masoreten en Dode Zee-rollen – een rest
keert terug – Hizkia – Immanuel – lijdende knecht – Zerubbabel – de joodse visie
- 24. Klaagzang met lichtpunten** **156**
het rovershol – roeping – koning Jojakim – de verbrande boekrol – Gehenna –
Sedekia – wrede Babyloniërs – chaotisch boek – profetieën – nieuw verbond
- 25. De sciencefiction van Ezechiël** **161**
sciencefiction – met stomheid geslagen – straattoneel – Ohola en Oholiba – het
onheil komt – een andere herder – een dal vol beenderen – bidden tot de heilige
Geest – de Openbaring van Johannes

26. Anno 165 voor Christus**165**

Hebreeuws en Aramees – droom van de koning – de vurige oven – Nebukadnessar wordt gek – het teken aan de wand – visioenen – feiten kloppen niet – de Makkabeeën

27. De 'kleine' profeten**170**

de twee rijken – rol van de profeten – Joël en de Geest – de koeien van Basan – Maleachi over Elia

28. Jona de ramptoerist**174**

grote en kleine profeten – Jona en de vis – bekering van Nineve – het verschil tussen links en rechts – de wonderboom – God houdt van dieren – mopperen als Jona

DE BIJBEL – TUSSEN OUD EN NIEUW**29. De eindtijd is nu!****178**

afrekening met de vijand – militaire beelden – de laatste verzen van het Oude Testament – hellenisme en eschatologie – dies irae – Joël 3 – de wederkomst – brieven aan de Tessalonicenzen – leven in de eindtijd – verlangen naar de dood

30. Het Beloofde Land**183**

Israëls burenen – Jordaan en Dode Zee – de vruchtbare sikkkel – Kanaän – drie koningen – breuk tussen Juda en Israël – bijna altijd bezet – Judea, Samaria, Galilea, Perea, Idumea, Dekapolis

31. Lijden – waarom?**189**

onverklaarbaar lijden – herkomst van het kwaad – vrije wil – Job – Ezechiël – Jerobeams zoon – Harold Kushner – barmhartig of almachtig – Auschwitz – het doel van het lijden – lijden en straf – een nieuw verbond

32. Mede lijden**194**

lijden voor anderen – afluathandel – drama's aan het hof van David – lijden en schuld – persoonlijke relatie met God – iedereen verantwoordelijk – de plaatsvervanger – de man van smarten

33. Goede werken**199**

waarom goede werken – de drie sola's – wat Rome leert – werken van barmhartigheid – rechtvaardigen in de Bijbel – de drie b's

- 34. Losser en Verlosser** **203**
 Ruth – losser en verlosser – Jezus als losser – verzoeningstheologie bestaat niet – alverzoening – groeiende afkeer van geloof – steeds meer christenen – Psalm 51
- 35. Sterven – en dan?** **207**
 de hemel als doel? – dodenrijk – doden bezweren – Henoch en Elia – de Makkabeeën – ellende op aarde – de graankorrel sterft – Pasen – zielenlaap
- 36. God is liefde – of niet?** **212**
 bloed, moord en doodslag – Jozua – geen verklaring – is God wel liefde? – gnosticisme – de Reformatie en de 'dopers' – donkere kanten van de Bijbel – geestesgaven en liefde – het liefdegebod – Jan Bonda – goedertierenheid
- 37. Vergeving, schuld en schaamte** **216**
 oude en nieuwe vertalingen – God vergeeft – Kaïn – Jacob en andere zondaars – vagevuur – de volkstelling – Ananias en Saffira – heilige oorlog – vergeving in het Nieuwe Testament – kruisiging – schaamte en schuld – erkenning van zonden
- 38. Vrouwen in Bijbel en kerk** **222**
 een vrouw was een ding – Joodse vrouwen – welvaartsevangelie – sterke vrouwen – Paulus – Ester – Purimfeest – kerkgeschiedenis – kerkelijke ambten
- 39. Moeder van alle gelovigen** **227**
 Maria rooms? – Proto-evangelie van Jakobus – Magnificat – geboorte van Jezus – vlucht naar Egypte – de goede moordenaar – tenhemelopneming – verering van Maria – altijd maagd? – onbevlekt ontvangen – moeder van alle gelovigen – heiligenverering – één middelaar
- 40. Praten met God** **232**
 wat bidden is – waarom we bidden – waarvoor we bidden – houding bij het bidden – soorten van gebed – de Psalmen en de rozenkrans – tot wie we bidden – Hanna
- 41. Over doop en dopen** **237**
 sacramenten – afwassing van (erf)zonde – essenen – Johannes de Doper – christelijke doop in de Bijbel – kinderen of volwassenen – wederdopers – onderdompeling of niet
- 42. Jezus als Lucifer** **242**
 apocriefe bronnen – 1 Henoch – Satan – dodenrijk – Lucifer – demonen – Sodom en Gomorra – cherubs, serafs en aartsengelen – beschermengelen

43. De Drie-eenheid **247**
drie personen, één God – textus receptus – de Herziene Staten Vertaling – comma Ioanneum – wat de Bijbel zegt – het Credo – het filioque – oost en west – samenwerking – het kruisteken – het shema

44. De jonge vrouw en de maagd **253**
vertaalproblemen – de zwangere jonge vrouw – de maagd in de Septuaginta – de Vulgaat – JHWH in de NBV – een komma redt de kinderen

DE BIJBEL – HET NIEUWE TESTAMENT

45. Er staat geschreven... **257**
Matteüs – God is liefde – Il vangelo secondo Matteo – verwijzingen naar het Oude Testament – geschreven voor joodse christenen – Bergrede – Jezus eist alles! – kerk – de zendingsopdracht – onkruid tussen het zaad – Hillel en Shammai – sadduceeën, herodianen, zeloten, essenen – Matthäus Passion

46. Marcus en Lucas **262**
het synoptische vraagstuk – Johannes Marcus – het messiasgeheim – toevoegingen aan het slot – bekende verhalen in Lucas – wie Lucas (misschien) was – welwillend en tolerant – andere evangeliën

47. Tradities rond kerstmis **266**
A Festival of Nine Lessons and Carols – Bijbelteksten en muziek – het Oude Testament voorspelt de Messias – tradities rond kerstmis – 25 december

48. Apostel zonder baard **270**
vier evangelisten – de goddelijke kant van Jezus – het leven van Johannes – Ik ben... – Jezus is mens – de antichrist – afgescheiden christenen – gnostische invloeden – antisemitische teksten

49. Kijk eerst naar jezelf! **275**
oordeel niet – rechtszaal – vervloekingen – oog om oog – huichelarij – Jezus over 'gewone' zonden – de verloren zoon – de ondankbare dienaar – Paulus in Athene – compassie – zeventig maal zeven maal – Adam en Eva

50. Seks in de Bijbel **281**
Jezus schrijft – de brief aan Edessa – een valstrik voor Jezus – de eerste steen – seks in de Bijbel – een geschenk van God – één man en één vrouw – homoseksualiteit – Jakobus 2:10

- 51. Gelijkenissen** **286**
drie dienaren – gelijkenissen – inspelen op toehoorders – Natan – uitleg – God vraagt veel! – wees waakzaam – luiheid is fout
- 52. Over de kerk** **290**
wat de kerk is – bisschoppen – de sleutelmacht – paus – onfeilbaarheid – Lumen Gentium – dogma's – fundamentalisten – liquid church – eenheid en oecumene
- 53. De kruisdood** **295**
kribbe wordt voederbak – het beeld spreekt niet meer – de wreedste straf ooit – schande – een teken van overwinning – offerdienst – erfzonde en verzoening
- 54. De heilige Geest** **299**
de Geest is populair – klanktaal – Pinksteren – Genesis – ruach – wat de Geest doet – vruchten van de Geest – zonde tegen de Geest – cessationisme – Rome en Pinksterkerken
- 55. Het boek van de Geest** **304**
Johannes, Petrus, Paulus (en Maria?) – oost en west – Reformatie – kerk wordt weer beweging – Filippus – Paulus – het apostelconcilie – naar Rome
- 56. Op reis met Paulus** **308**
Paulus van Tarsus – de dood van Stefanus – op weg naar Damascus – de eerste theoloog – een ongemakkelijk heerschap – de doorn in het vlees – de collecte voor Jeruzalem – de derde hemel – Filippi – Athene – Korinte – Efeze – gevangen – naar Rome – schipbreuk op Malta – in Rome
- 57. De boodschap van Paulus** **314**
oudste teksten in het Nieuwe Testament – kritiek van Petrus – Paulus jood én Griek – alleen geloof – het verbond met Abraham – leven door de Geest – de redding van Israël – geloof en goede werken – predestinatie – de overheid – Jezus is God
- 58. Misstanden in Korinte** **322**
misstanden – partijvorming – geestesgaven – offervlees – mannen en vrouwen – zoekgeraakte brieven aan Korinte – apostelambt is lijden
- 59. Een warme brief** **326**
Filippi – in de gevangenis – een garnizoensstad – Lydia – een hartelijke brief – valse profeten – een koerier – de hymne – christologie – vrouwen in de kerk

60. Ambten in de kerk **330**
pastorale brieven – van Paulus of niet – wachten op de wederkomst – bisschoppen en oudsten – apostolische successie – diakens – ambt van alle gelovigen – vrouwen

61. De orde van Melchisedek **335**
Hebreeën brief of preek – de auteur – Melchisedek – de lezers – terug naar het judaïsme – een moeilijk geschrift – de naam Hebreeën

62. De katholieke brieven **339**
een joodse brief – de diaspora – vijf Jakobussen – Maria altijd maagd – wat katholiek betekent – bekende teksten

63. De Apocalyps **343**
grote lijnen – allegorische uitleg – meer apocalypsen – het einde van de wereld – engelen – getallen – brief aan zeven gemeenten – verklaringen – hoe om te gaan met Openbaring – opmerkingen – de antichrist – niet in Gods keuken kijken

KERK, GELOOF EN BIJBEL VANDAAG

64. Jezus **349**
visie van tijdgenoten – anders dan Johannes de Doper – Jezus van Nazaret, de koning der Joden – opstanding – gestorven gelovigen – tegengeluiden – betekenis

65. D-day voor Gods koninkrijk **354**
'eindtijd' – zware dagen – Johan Huizinga – Opwekking – het koninkrijk is er al – aanwijzingen – het kruis beslist – D-day – already but not yet

66. Geloof – wat en waarom **358**
vertrouwen – geloof niet te 'bewijzen' – kennis hoort erbij – Abraham offert Isaak – Petrus op het water – het nut van geloof – bevinding – daden – ichthus – symbolen – geloven zonder Bijbel – de moederkerk – Credo

67. De vrijheid van de christen **365**
zo hoort het – praten met andersdenkenden – farizeeën – zelfbedachte godsdienst – biblebelt – evangelische groepen – 'moderne' mensen – vrij!

68. Verstand, gevoel en vrijheid **370**
charismatische bewegingen – vrijheid en beleving – leerdiensten – mysteries – individualisme – kerkshoppen – blijdschap en zekerheden – verschuivingen – beperkte vrijheid – leiders – verstand en gevoel – risico's van ratio en emotie

69. Een kerk kiezen	374
de 'enige ware' kerk – liefde voor Rome – heeft iedere kerk gelijk? – Alphacursus – avondmaal en eucharistie – 'soorten' kerkgenootschappen – de evangelische beweging – Jehova's en mormonen – kerkelijke organisatie – oecumene – anglicaan waarom	
70. We begrijpen hem niet	380
over God de Vader – een atheïstische dominee – Karl Barth – godsbewijzen	
71. Ik weet het niet...	384
over theologie – meer vragen dan antwoorden – kennis en geloof – actuele kwesties (euthanasie, zelfmoord, homohuwelijk, drugs, alcohol, tabak, geld, vreemdelingen, celibaat) – hermeneutiek – hokjesdenken – de hele dag kiezen – oppassen met kinderbijbels – kwaad en minder kwaad – het geweten – Bijbels of kerkelijk gevormd – de hoogste macht	
Verantwoording	394
Tijdslijn	397
Inhoudsopgave	398
Register	402

het Woord onder vuur

Ik houd van de Bijbel. De taal is schitterend en de verhalen gaan over mensen van vlees en bloed. Hoewel de teksten zeer gevarieerd zijn wijzen ze wel degelijk in één richting. Daar gaat het om, de richting, niet om details. Want die details rammelen vaak. 'Feiten' in de Bijbel zijn soms niet juist en de verhalen en boodschappen spreken elkaar wel eens tegen. De Bijbel is een rommeltje.

Veel gelovigen willen dit niet onder ogen zien. Uit angst? Hangt geloof af van punten en komma's? Ik zou eerder denken dat geloof niet om 'bewijzen' vraagt. Geloof en wetenschap zijn verschillende werelden. Mijn eigen overtuigingen zijn juist versterkt toen ik me ging verdiepen in de tegenstrijdigheden. De Bijbel bleek rijker dan ik al dacht.

De gedachte dat de Bijbel moet kloppen met 'de wetenschap' is pas honderd jaar oud. Bij sommigen is deze overtuiging echter diepgeworteld. Ook ik ben daarmee opgevoed – en hieruit voortkomende vragen hebben ook bij mij bijgedragen aan vervreemding van kerk en godsdienst. De wereld van mijn jeugd is die van schrijver Maarten 't Hart. Ik herken veel details in zijn boeken tot in de kleinste bijzonderheden. Maar ik heb nooit zijn behoefte gevoeld om op allerlei slakken in de Bijbel zout te leggen. Daarvoor moet je misschien bioloog zijn – net als 't Hart. En ik heb uiteindelijk de weg terug gevonden. Terug naar kerk en geloof – maar anders dan in mijn jeugd.

Als de Bijbel vragen oproept moeten we die niet negeren maar onderzoeken. Dat gebeurt in dit boek. Het houdt christelijke geloofszaken, de jonge kerk, de oorsprong van de Bijbel en de Bijbel zelf tegen het licht. Het neemt het Woord onder vuur. Vragen en tegenstrijdigheden worden niet genegeerd, integendeel. Zulk onderzoek blijkt interessant en nuttig. De Bijbel heeft een niet te overschatten invloed op onze cultuur gehad. Het is nog maar kort geleden dat bijna iedereen in West-Europa kerkganger was. Bijbelkennis helpt de wereld beter te begrijpen.

Als de Bijbel zo belangrijk is (of was) rijzen direct enkele vragen. Hoe zijn we eraan gekomen en waarom heeft of had het boek zoveel gezag? Het Oude Testament heeft de christelijke kerk overgenomen van de joodse rabbi's die ongeveer duizend jaar aan de definitieve versie hebben gewerkt. De meeste kerken hebben nog enkele boeken meer, de zogenaamde *deuterocanonieken*. Het Nieuwe Testament is gegroeid uit vele geschriften die vaak toegeschreven werden aan apostelen. Rond het jaar 400 hebben diverse concilies de keuzes bevestigd – die toen in feite al gemaakt waren. Kerk was er eerder dan Bijbel.

De vraag naar het gezag van de Schrift – Schrift is een ander woord voor Bijbel – is

lastiger. De kerk ziet de Bijbel als geïnspireerd door God zelf. Nemen we die dan 'van kaft tot kaft' letterlijk alsof elk woord door God is ingegeven? Geloven we dat we moeten zoeken en studeren om er woorden van God in te ontdekken? Of zien we de Bijbel als een 'gewoon' oud boek? Van kerk tot kerk – en waarschijnlijk van gelovige tot gelovige – wordt daar verschillend over gedacht. Een complicatie is dat bijna iedereen de Bijbel in vertaling leest. Daarmee gaan details en gevoelswaarden uit de originele tekst verloren. Er zijn ook fouten ingeslopen. En talen veranderen. Vertalingen worden daarom nog voortdurend aangepast.

Ikzelf zie de Schrift als een boek over en van mensen waarin woorden van God te vinden zijn. Dat valt niet wetenschappelijk te bewijzen. Ik doe daar ook geen poging toe en beroep me evenmin op de Geest of de Traditie. Daarmee kun je namelijk niet aankomen in gesprekken met agnosten of atheïsten. Liever beperk ik me tot 'harde feiten' – of het gebrek daaraan. Veel weten we gewoon niet, of moeten we proberen af te leiden uit andere zaken. Het is de vraag of dat altijd correct gebeurt.

Wat is het doel van dit boek? Het is niet voor zekerwetters maar voor zoekers. Het geeft informatie zodat de lezer – christen of niet – zelf kan kiezen. Hopelijk is het interessant voor studiegroepen. Ik heb gestreefd naar het opnemen van aardige en minder bekende details. Vragen die Bijbel, geloof en kerk kunnen oproepen worden niet genegeerd. Alle informatie wordt getoetst aan de Bijbel, de jonge kerk of historische bronnen. Als dat niets oplevert, weet ik het ook niet. Aan veronderstellingen doe ik niet. Critici die vaststellen dat dit boek niet aan 'duiding' doet hebben gelijk. Er wordt me in het algemeen al te veel gestuurd en te weinig aangedrongen op eigen verkenning en inzicht.

Dit is géén gids om mensen te bekeren. Het gaat om informatie. Voor mensen die bereid zijn met een open blik te kijken naar zaken die zij voor waar houden – maar dat misschien niet zijn. Dat geldt voor zowel gelovigen als hun bestrijders. Geloof wordt te vaak versimpeld tot een 'kinderbijbelgeloof' (een term van dr. Okke Jager). En godsdiensthouders rommelen te vaak met feiten.¹ Ga daarom zelf op onderzoek. Hopelijk biedt dit boek daarbij wat hulp. Kijk ook eens wat de diverse kerken prediken. Ik ben niet tegen kerken, integendeel.

Dit is dus een boek zonder onwrikbare vastigheden. Er zal wel iets psychologisch meespelen. Als kind al had ik veel vragen over kerk en geloof. Mijn opvoeders stelden dat niet op prijs. Zelfs het stellen van vragen was 'fout'. We wisten toch al hoe het zat? Ik was maar een lastig kind. Van de weeromstuit maar evenzeer uit overtuiging ben ik de rest van mijn leven vragen blijven stellen.

Af en toe zal wel doorklinken dat ik positief sta tegenover het christendom en niet los ben van mijn gereformeerde wortels. Ik hecht ook aan (kerkelijke) structuren en moet weinig hebben van 'vrije' kerken. Veel kerkregels zijn natuurlijk

mensenwerk en niet zaligmakend. Maar ik geloof geen moment dat God twintig eeuwen kerkgeschiedenis zomaar over de schutting gooit. In veel opzichten ben ik nog een orthodoxe protestant. Maar met veel liefde voor het rooms-katholicisme. Het grensvlak van Rome en Reformatie, dat is mijn plek.

Aan het begin van alles staan voor christenen Vader, Zoon en Geest. Het geloof dat ze belijden is vooral gevormd door de apostelen, de kerkvaders en de eerste grote concilies. De eerste eeuwen zijn ook voor het hedendaagse christendom bepalend geweest. De Bijbel zelf is mede vrucht van historische beslissingen. Wie dat niet wil zien kan makkelijk in een moeras van ongefundeerde opvattingen belanden. Daarom begint dit boek met het jonge christendom en krijgen ontstaan en achtergrond van de Schrift veel aandacht. Daarna volgt een aantal hoofdstukken over het Oude Testament, dan een blok met algemene geloofsonderwerpen waarna het Nieuwe Testament wordt belicht. Het boek besluit met een aantal beschouwingen over meer actuele zaken in kerken en geloof. Die zijn soms wat persoonlijker dan de rest. De grenzen tussen de blokken zijn niet scherp. De verleiding was groot om meer hedendaagse zaken en *hot items* te behandelen. Maar het boek moest hanteerbaar blijven en het is al flink aan de maat.

Het beschrijft dus de wortels van het woord en het woord zelf – en zwijgt niet over eventuele rotte plekken. Meer heb ik niet te bieden. Ik ben journalist, geen godgeleerde, geen evangelist, geen pastor, geen profeet of wat er in het christelijke wereldje verder aan al dan niet zelfbenoemde ambtsdragers rondloopt.

Wat laatste bijzonderheden.

De hoofdstukken kunnen als het goed is los van elkaar worden gelezen. Om die reden komen bijzonderheden soms voor op meer dan één plek.

Af en toe wordt verwezen naar een film of (klassieke) muziek. Die behoren tot mijn grote liefhebberijen (naast theologie en fotografie).

De deuterocanonieke (Griekse) boeken van het Oude Testament worden in deze bundel beschouwd als authentiek en geïnspireerd.

Teksten en namen zijn vrijwel altijd ontleend aan de Nieuwe Bijbel Vertaling NBV. Het woord Bijbel is ook in samenstellingen geschreven met een hoofdletter B. Joden en afleidingen daarvan kregen een hoofdletter J als het om het volk ging en een kleine letter j als hun geloof het onderwerp was. Dit kan leiden tot een zin als: Het gaat over het Joodse volk, zeggen joodse theologen.

¹ 'Het christendom is zo gek nog niet' is de Nederlandse titel van een boek van de Amerikaan Dinesh D'Souza. Het stelt 'vaststaande feiten' van godsdienstcritici ter discussie. Verschenen bij Nieuw Amsterdam Uitgevers in 2009.

DE JONGE KERK

1. Eerste stapjes van de kerk

De wereld van toen

Er zit tweeduizend jaar tussen de eerste christenen en ons. Toch weten we veel over hen. Niet alleen uit de Bijbel, er is ook veel te leren uit andere boeken en documenten uit die tijd.

Gebrek aan kennis

Toen we in 2005 in Budel-Schoot gingen wonen kwam België ineens een stuk dichterbij. De grens naar ons buurland is maar 700 meter weg, we doen er geregeld boodschappen en hebben er familie, vrienden en kennissen. Vaak volgen we de Belgische radio of tv. Ik herinner me nieuwsberichten dat de gemeente Sint-Genesius-Rode niet meer wilde meewerken aan 'De Gordel'. Dagen achtereen stond het op de teletekst van de Vlaamse tv en hoorde je erover in het radionieuws. Wat opviel was dat geen enkele keer werd uitgelegd wat De Gordel is. In België wist kennelijk iedereen waarover het ging maar deze domme Hollander moest een tijdje zoeken voor hij het snapte. (De Gordel is het grootste sportieve evenement van Vlaanderen. De deelnemers wandelen en fietsen door en in de omgeving van de Vlaamse randgemeenten – de gordel – van Brussel.)

Wat heeft dit met de eerste christenen te maken? Wat wij over hen weten komt uit boeken en brieven uit die tijd. Veel dingen leggen ze niet uit omdat ze algemeen bekend waren. Zoals iedere Belg weet wat De Gordel is. Het gevolg is dat we tweeduizend jaar later nog met vragen zitten. Wat deden diakens precies? Was er verschil tussen een bisschop en een oudste? Hoe verliep de 'maaltijd van de Heer'? Leek die op het avondmaal of de eucharistie zoals die tegenwoordig in de kerken gevierd worden? Waar kwamen de christenen bijeen en wat deden ze dan? Het wordt allemaal in de Bijbel wel genoemd maar details ontbreken.

Historici en Bijbelgeleerden speuren naar antwoorden. Ze vergelijken teksten van de apostel Paulus met andere passages in de Bijbel. Ze bestuderen oude schrijvers als Clemens van Rome, Ignatius van Antiochië, Suetonius (die over een religieuze leider met de naam *Chrestos* schreef), Plinius de Jongere, Flavius Josephus, Philo van Alexandrië. Latere auteurs zijn Irenaeus van Lyon, Cyprianus van Carthago en zeker ook Eusebius die als eerste een kerkgeschiedenis schreef. Maar dan zijn we al aan het begin van de vierde eeuw. Voor nu blijven we in de eerste eeuw, de jaren

waarin de pasgeboren kerk van Jezus haar eerste stapjes zette.

De wereld van toen

De wereld van de eerste christenen is voor moderne mensen best herkenbaar. Er was een uitgestrekt net van verharde wegen. De zee was gezuiverd van piraten. De handel bloeide, reizen was geen probleem. Zo kon het christelijk geloof zich makkelijk verspreiden. Er bestond enige vrijheid van godsdienst en meningsuiting. Het jodendom was ook onder niet-Joden populair en er waren er synagogen (joodse kerkgebouwen) in veel grote steden. De meeste mensen hadden voldoende te eten al moesten ze er hard voor werken.

Het Romeinse recht bood enige bescherming en rechtszekerheid. Er heerste vrede (de *Pax Romana*) met alleen in verafgelegen gebieden af en toe een opstandje. Door Romeinen bezette gebieden mochten veel van hun vroegere wetten houden en vaak zelfs een eigen bestuur zoals het *Sanhedrin* in Jeruzalem met de joodse geestelijke leiders. Het Sanhedrin was het hooggerechtshof van de Joden. Het had ook politiek gezag. De Romeinse keizer ontbond het in 415. Er zijn later (vergeefse) pogingen gedaan om het opnieuw op te richten.

Er was een internationale taal. Dat was het *koine-Grieks*, een eenvoudige vorm van die taal. Het is de taal van het Nieuwe Testament. De Griekse cultuur, literatuur en taal domineerden het Romeinse rijk. Vergelijk het met de invloed van Amerika en de Engelse taal nu. Veel mensen, zeker onder de joden, studeerden. Israël hechtte vanouds grote waarde aan lezen, schrijven en kennis van de Thora (de Wet van Mozes).

Romeinse kinderen konden naar school maar er was geen leerplicht en het was niet gratis. Voor veel ouders was het te duur. Toch leerden de meeste kinderen lezen en schrijven. Welgestelde Romeinen investeerden in goede opleidingen voor hun kinderen. Voor de wat oudere kinderen van rijke ouders was er middelbaar onderwijs – de *retorenschool* – vooral voor redekunst. Universitair onderwijs konden ze volgen in Griekenland. Meisjes gingen zelden naar school. In andere landen in het grote rijk bestonden andere vormen van onderwijs.

De autoriteiten poogden de gunst van het volk te winnen met *panem et circenses*, brood en spelen. In de Bijbel staan nogal wat vergelijkingen die ontleend zijn aan sporten, vooral hardlopen. Liefhebbers konden in stadions genieten van atletiek, boksen, worstelen, paardenraces, wagenrennen. Elke belangrijke stad had een sportschool, een gymnasium. Beter gesitueerden bezochten toneel- en muziekvoorstellingen. Goede toneelschrijvers werden vereerd.

Een vloek van de Romeinse samenleving was slavernij. Misschien was in Rome wel een op de drie mensen slaaf. Iedereen vond dat vanzelfsprekend. Ook de Bijbel wijst slavernij niet af. Al zegt ze wel dat gelovigen hulp moeten bieden aan armen, weduwen en wezen en dat ze vreemdelingen gastvrij moeten verwelkomen. Tot in

de negentiende eeuw hadden veel christenen geen problemen met slavernij. Maar de strijd ertegen was toch een christelijke zaak, vooral van Engelsen. Nederland was in 1863 een van de laatste landen die slavernij afschaften.

De maaltijd van de Heer

Direct na de komst van de heilige Geest, tijdens Pinksteren in Jeruzalem, sloten zich drieduizend mensen aan bij de apostelen. Zo begon de christelijke kerk. Het staat in Handelingen 2. Ze deden alles samen: bidden en God loven, iedere dag naar de tempel gaan, bij elkaar thuis het brood breken en samen eten. Ze verkochten hun bezittingen en deelden alles. Waarschijnlijk deden ze dat in kleinere groepen, niet alle drieduizend tegelijk. Een ruimte vinden voor zoveel mensen zou zelfs nu nog een probleem zijn. Hun manier van leven doet denken aan die van Jezus en zijn discipelen. Tegenwoordig vinden we die nog in kloosters. 'Brood breken' was de normale uitdrukking voor samen eten. Het ging om een gewone maaltijd, meestal 's middags of 's avonds die *agape* (liefdemaal) werd genoemd. Aan het eind daarvan herdachten de aanwezigen met brood en wijn de dood van Christus. Dit groeide al snel uit tot een ritueel, een plechtige handeling.

In de kerk in Korinte, een Griekse stad, liep het liefdemaal soms uit de hand. Sommige deelnemers dronken te veel of aten zich zo vol dat voor anderen te weinig overbleef. De apostel Paulus schreef in een brief aan Korinte dat wie honger heeft het best eerst thuis kon eten en daarna pas naar de maaltijd van de Heer moest gaan. Het staat in de Bijbel in 1 Korintiërs 11. Het liefdemaal is in de tweede eeuw verdwenen maar vandaag de dag terug in sommige evangelische gemeenten.

Paulus maakte dus verschil tussen een gewone maaltijd en de maaltijd van de Heer. Dat paste in de Grieks-Romeinse wereld waar een maal vaak uit twee delen bestond, een gewone maaltijd en daarna het *symposium*. Dat laatste was een feestelijk samenzijn met muziek, dans en wijn maar ook serieuze discussies. Misschien was de maaltijd van de Heer onderdeel van zo'n symposium.

Paulus citeerde in zijn brief aan Korinte ook de woorden die Jezus sprak bij het laatste avondmaal op de avond voor zijn dood. Met zijn leerlingen gebruikte Jezus toen het joodse *Pesachmaal*, een feestmaal. Hij zei dat brood en wijn zijn lichaam en bloed waren. Die woorden spreekt priester of predikant nu nog uit.

Eredienst

Wat gebeurde er verder in de bijeenkomsten? Gebed en het loven van God (zang) zijn genoemd. Af en toe werden bekeerlingen gedoopt, meestal met Pasen of Pinksteren. Ze hadden wel eerst moeten leren wat het geloof inhield. Dat kon jaren duren, die periode heette het *catechumenaat*. Er werd meestal gedoopt door totale onderdompeling en dan liefst in koud stromend water. Al vóór het jaar 100 was

ook doop door besprenkeling normaal.

Soms kwam een apostel op bezoek die een preek hield. Daar konden uren mee heengaan. Handelingen 20 vertelt hoe een jongeman, Eutychus, op een vensterbank zit, bij een lange preek van Paulus indommelt en uit het raam valt. Verder werden brieven van apostelen voorgelezen. Die waren meestal gericht aan een bepaalde gemeente maar ze werden overgeschreven en doorgestuurd naar andere plaatsen. Er waren nog andere gezaghebbende brieven zoals de *Didache* en de *Herder van Hermas*. Die waren bijna in het Nieuwe Testament beland, net als een brief van bisschop Clemens I uit Rome.

Er is ook wat informatie over kerkdiensten te vinden bij Plinius de Jongere, de Romeinse stadhouder in het noordwesten van Asia (het tegenwoordige Turkije). Plinius vroeg in een brief aan zijn vriend keizer Trajanus wat hij met de christenen moest beginnen. Hij vertelt onder meer dat christelijke diensten gehouden werden bij zonsopgang op zondag. De rest van die dag werd gewoon gewerkt.

Huizen

Het christendom begon als een stedelijke godsdienst. De meeste brieven in het Nieuwe Testament zijn gericht aan kerken in steden in Asia (Turkije), Macedonië (Griekenland) en Italië. Die van Jakobus, Petrus, Johannes en Judas hebben geen duidelijke geadresseerden. Het Bijbelboek Hebréeën doet denken aan een brief maar er staat niet in voor wie hij bestemd is en van wie hij komt. Misschien is Hebréeën een lange preek geweest.

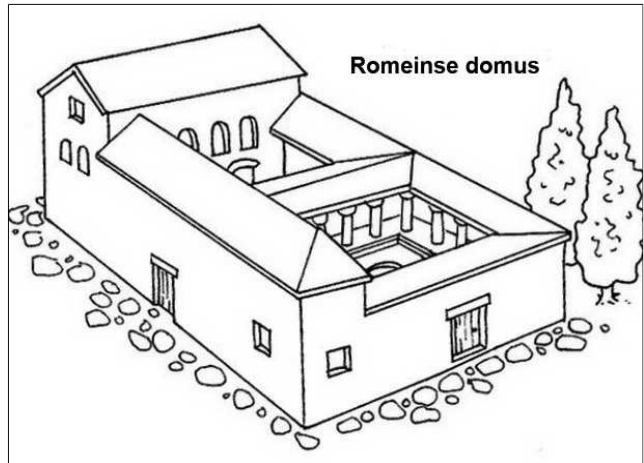
Steden konden groot zijn. Rome telde een miljoen inwoners en was tot ongeveer 1800 de grootste stad ter wereld; toen nam Londen die positie over. Antiochië had een kwart miljoen ingezetenen zoals Eindhoven nu. De grote steden waren multicultureel met veel inwoners uit andere landen.

De eerste christenen kwamen samen in particuliere huizen, synagogen en soms op open plaatsen. In Jeruzalem gingen ze naar de tempel en hielden ze zich aan joodse regels, bijvoorbeeld voor het gebed. Oppervlakkig gezien leken ze een joodse sekte. Later kwamen christenen vooral bijeen in woningen, als 'huisgemeenten'. In de steden stonden twee typen woonhuizen. De *domus* was een riante villa met veel vertrekken, slaapruinten en open plekken. Daarnaast waren er *insulae*, een soort flats met kleine kamers, werkplaatsen en winkels, twee of drie verdiepingen hoog. Ze werden gebouwd in blokken omgeven door straten (*insulae* betekent 'eilanden'). De betere gebouwen hadden op iedere verdieping een toilet en een afvalstortkoker. Normaal hadden ze ook een centrale open ruimte.

Als christenen in *insulae* bijeenkwamen was dat in de werkplaats of een ontmoetingsruimte. De woonruimten waren te klein. In de *domus* van een rijke broeder of zuster was echter plaats voor veel mensen, tot wel honderd toe. Aparte

kerkgebouwen verschenen pas in de vierde eeuw al werd in Efeze al eerder een christelijke ontmoetingsplaats gebouwd op het (vermoedelijke) graf van de apostel Johannes.

Het idee van kleine groepen leeft voort. Veel kerken kennen huisgroepen of kringen die door de week samenkomen voor studie en gebed. In sommige kerken bestaan ook verenigingen voor mannen, vrouwen, jongens en meisjes. Evangelische groepjes noemen zich soms 'huiskerk' en splitsen zich op als ze groter worden. *Conventikels* of *gezelschappen*

in orthodox-protestantse kringen in het verleden gedroegen zich ook als huiskerk.

De mensen

De eerste christenen waren vooral middenstanders, werklieden, armen en slaven. Maar ook machtige mensen bekeerden zich soms. In zijn brief aan de gemeente te Rome brengt Paulus de groeten over van een zekere Erastus, een ambtenaar in Korinte. Uit archeologische vondsten weten we dat dit een belangrijke functionaris was. Als het tenminste om dezelfde Erastus gaat.

Niet ieder kon lezen en schrijven maar onder christenen waren toch behoorlijk wat geletterde mensen. Dit kwam door de joodse oorsprong van het christendom. De synagogen waren – en zijn nu nog – ook huizen van studie. Heidenchristenen namen dit over. Een christen studeerde.

Veel mensen beoefenden een ambacht en verkochten producten vanuit hun huis. Insulae hadden altijd open winkels aan de straatkant. Zelfs superrijken hadden in hun domus vaak een winkel waar ze dingen verkochten die hun werknemers of slaven hadden gemaakt. Mensen zonder vast werk verhuurden zich als sjouwers (*mercenarii*). Er was altijd van alles te vervoeren. Daarvoor was mankracht onmisbaar. In Rome waren overal markten voor voedsel. Er waren ook gelegenheden (*popinae*) waar complete maaltijden gekocht en gegeten konden worden voor wie thuis geen kookgelegenheid had.

Het gezin stond in hoog aanzien. Keizer Augustus, de geadopteerde zoon van de beroemde Julius Caesar, pleitte voor stabiele en kinderrijke huwelijken. Vrouwen trouwden als tieners, mannen vaak pas als ze tegen de dertig liepen. Uit liefderijke opschriften op graven weten we dat de Romeinen veel van kinderen hielden. Met

de huwelijkstrouw namen ze het vaak niet nauw, al was een monogame relatie wel het ideaal. Een formeel wettelijk huwelijk bestond niet. Vaak trokken man en vrouw gewoon bij elkaar in en golden ze na een jaar als echtpaar. Maar trouwceremonies naar eigen wens waren altijd mogelijk. Uit de Bijbel weten we dat ook in Israël bruiloftsfeesten werden gevierd. In het huwelijk was de man de baas, maar er zijn volop voorbeelden van vrouwen die succes hadden in de handel of actief waren in de kerk. Paulus doet in zijn brieven vaak de groeten aan vrouwen.

Leiding en ambt

Leiders van gemeenten waren meestal aangesteld door apostelen. Ze worden soms *presbyters* of oudsten genoemd, een andere keer *bisschoppen*. Vrijwel zeker was dat hetzelfde ambt. Van presbyter is het woord priester afgeleid. *Diakens* moesten volgens Handelingen 6 hun arme broeders en zusters helpen. Twee diakens over wie we meer weten, Stefanus en Filippus, doen echter ongeveer hetzelfde als de apostelen: ze verkondigen het evangelie. Duidelijk onderscheid tussen de diverse kerkelijke ambten vinden we pas na het jaar 100 in brieven van bisschop Ignatius van Antiochië. Informatie daarover en eisen waaraan ambtsdragers moeten voldoen zijn ook te vinden in het Nieuwe Testament in de brieven aan Timoteüs en Titus.

In de zestiende eeuw zijn de ambten uiteengegaan, met bisschoppen (Rome) en ouderlingen (Reformatie) en verschillende opvattingen over diakens. Een hard breekpunt is dat niet geweest. Er zijn protestantse kerken (gereformeerden in Hongarije, lutheranen) die bisschoppen kennen. Voor reformator Johannes Calvijn waren bisschoppen bespreekbaar als dat tot eenheid met de anglicanen in Engeland zou kunnen leiden.

Hadden alle plaatselijke kerken oudsten of een bisschop? Misschien niet. In de kerk van Korinte heersen ernstige misstanden. Er is partijvorming. Ontucht komt veel voor. Een man heeft een relatie met zijn stiefmoeder. Onderlinge conflicten worden niet binnen de gemeente zelf opgelost maar aan buitenstaanders voorgelegd. Paulus maakt zich er in zijn eerste brief aan de Korintiërs behoorlijk kwaad over. Je zou verwachten dat hij de kerkleiders van Korinte oproept om in te grijpen maar hij noemt ze niet eens. Paulus kondigt aan dat hij de zaken zelf zal komen regelen. Dat wijst erop dat de stad toen geen oudsten had.

Of Paulus' ingrijpen geholpen heeft is echter de vraag. Jaren later heeft Korinte wel leiders maar de gemeente aanvaardt hen niet. Dat weten we van bisschop Clemens I van Rome. In het jaar 96 stuurde die een brief naar Korinte waar toen opnieuw van alles aan de hand was. Deze brief bevat de oudst bekende vermelding van *apostolische successie*, de ononderbroken lijn van de apostelen tot de priesters en

predikanten in later eeuwen. Clemens schrijft dat bisschoppen en diakens zijn aangesteld door de apostelen zelf en daarom niet door anderen kunnen worden afgezet.

Zijn brief had even veel gezag als die van een apostel. Tot in de vierde eeuw werd hij voorgelezen in kerkdiensten en hij was bijna in het Nieuwe Testament beland. De jaartallen van Clemens als bisschop van Rome zijn niet zeker. Kerkvader Irenaeus dateert hem van 92 tot 101 en zegt dat hij de derde opvolger van Petrus was. Een andere kerkvader, Tertullianus, meent dat hij al direct na Petrus bisschop werd. Hier houden we Irenaeus aan. Kerkvaders zijn de mannen die kerk en leer vorm hebben gegeven in de tijd na de apostelen.

Interessant is dat Clemens zich bemoeit met de verre gemeente van Korinte. Werd de bisschop van Rome toen al gezien als een bijzondere kerkleider, een voorloper van de paus? Wie weet. In de Bijbel biedt 1 Petrus 5 een aanwijzing in die richting. De apostel Petrus spreekt daar met autoriteit tot gemeenten in andere plaatsen. Hij zegt met nadruk dat het gezag van de oudsten erkend moet worden.

Petrus was de eerste bisschop van Rome. Dat staat niet in de Bijbel maar we weten het van Clemens van Rome en Ignatius van Antiochië. Die melden beiden ook dat de apostel in 64 in Rome is geëxecuteerd.

Ignatius

Clemens is waarschijnlijk nog door Petrus zelf aangesteld als bisschop. Een andere vroege kerkleider, Ignatius van Antiochië, is misschien leerling geweest van de apostel Johannes. De band met de apostelen is vanaf het eerste begin van de kerk van belang geweest en gebleven.

Kort na het jaar 100 wordt Ignatius ter dood veroordeeld. Hij gaat op transport naar Rome om voor de leeuwen te worden geworpen. Tijdens de reis ontmoet hij leiders van christelijke gemeenten in Asia en schrijft hij zeven brieven waaronder een aan de kerk van Rome.

Daarin staan zaken die in kerken van katholieke signatuur nog steeds gelden. Waar de bisschop is, is de kerk. Sacramenten kunnen alleen worden bediend met instemming van de bisschop. Buiten de kerk is geen heil. Ignatius suggereert als eerste dat de bisschop van Rome gezag heeft over de hele kerk en bepleit een heldere organisatie van de ambten. Hij is de eerste die het woord *katholiek* gebruikt als aanduiding van alle christenen. Hij is ook de eerste die nadrukkelijk zegt dat Jezus ook God is.

Om over te denken

Lees Handelingen 2:43-47 over de eerste christengemeente in Jeruzalem. Is dit communisme? Waarom kozen christenen hiervoor?

Hoe zou een kerkdienst bij iemand thuis eruit kunnen zien?

2. Help! Wat moet ik geloven?

Een tijd van verwarring

Zonder Bijbel, zonder apostelen, met 'valse' profeten en volop onbeantwoorde vragen wisten veel christenen in de tweede eeuw niet waar ze aan toe waren en wie of wat ze moesten geloven. Hoe kwamen ze daaruit?

Vervolgingen

Het christendom werd in de tweede eeuw geplaagd door ketterijen en verwarring over de juiste leer. Toch kon het zich verspreiden tot aan de grenzen van het Romeinse rijk. Dat kwam door enkele wijze keizers die de christenen weinig of niets in de weg legden. Ze staan bekend als de goede keizers: Nerva, Trajanus, Hadrianus, Antoninus Pius en Marcus Aurelius. Historici spreken over de gouden eeuw van Rome.

In de eerste eeuw was er kort sprake geweest van vervolging. Onder keizer Nero die regeerde van 54 tot 68 hadden de apostelen Petrus en Paulus de dood gevonden. De jaren erna waren lijf en goed van de christenen meestal wel veilig, al kwam plaatselijk soms een vervolging voor. Zo'n lokale vervolging kostte Ignatius van Antiochië het leven en later Polycarpus van Smyrna. Ignatius en Polycarpus worden *apostolische vaders* genoemd, bisschoppen die misschien nog door de apostelen zelf waren aangesteld. De belangrijke grote leiders in de eerste vier tot vijf eeuwen staan bekend als kerkvaders.

Boeken en films als *Quo Vadis* en *Barabbas* roepen het beeld op dat de jonge kerk hevig werd vervolgd. Christenen hielden zich schuil in de catacomben en als ze werden gegrepen wachtte hun de dood bij de leeuwen in de arena. Dat kwam inderdaad voor maar veel minder dan we nu denken. De Romeinen waren tolerante bestuurders. Hoe meer religieuze vrijheid ze toestonden hoe minder last ze hadden met hun onderdanen. De meeste christenen hebben nooit met vervolgingen te maken gehad. Behalve onder Nero werden alleen onder de keizers Decius (circa 250), Valerianus (260) en vooral Diocletianus (303 tot 312) mensen vervolgd uitsluitend omdat ze christen waren. Na Diocletianus werd in 313 vrijheid van geloof afgekondigd. In het middeleeuwse West-Europa bestond minder godsdienstvrijheid dan in het Romeinse rijk.

Ook martelaren – in de huidige betekenis – waren er minder dan we vaak denken. Als iemand tegenover de Romeinse autoriteiten duidelijk getuigde van zijn geloof werd hij martelaar genoemd, ook als daaraan geen gevolgen waren verbonden. Het woord martelaar betekent oorspronkelijk niet meer dan getuige.

Christenen vluchtten ook niet in de Romeinse catacomben om aan vervolging te ontsnappen. Dit netwerk van 175 kilometer was een normale begraafplaats, ontstaan tijdens de vervolgingen maar geen schuilplaats. Tegenwoordig worden christenen meer vervolgd dan toen. Denk aan Noord-Korea, Pakistan, Eritrea, Afghanistan en veel landen in het Midden-Oosten.

De tweede eeuw was ook de tijd van de *apologeten*. Christelijke voormannen waren vooral bezig met de verdediging van het geloof. Ze moesten wel, want er was veel concurrentie van ketters en zogenaamde profeten. Ook heidense religies waren zeer geliefd. Het *gnosticisme*, een filosofische stroming, doordrong alle lagen van de samenleving. De christelijke variant werd *gnostiek* genoemd. De basisgedachte was dat kennis (gnosis) en innerlijk weten genoeg waren om God en de wereld te leren begrijpen. Het ging om inzicht, niet om rationeel weten. Het gnosticisme kende vele vormen, christelijk en niet-christelijk en zowel strakke als vrije organisaties. Uiteindelijk heeft de kerk het veroordeeld.

De jonge kerk deed veel voor armen en zieken. Daardoor was ze populair en groeide ze flink. Er was later een keizer, Julianus Apostata, die regeerde van 361 tot 363, die de heidense religies in ere wilde herstellen. Apostata betekent 'afvallige'. Ook hij deed veel voor zieken en armen en gaf toe dat hij dat had afgekeken van de christenen. Hij hoopte net zoveel succes te hebben. Hij was een verstandige en geliefde keizer. Het liep echter anders. Julianus stierf jong en kort na zijn dood werd het christendom zelfs staatsgodsdienst.

Didache

De *Didache* uit ongeveer het jaar 100 was een geschrift met groot gezag dat bijna het Nieuwe Testament had gehaald. Het is vooral praktisch, pleit voor een deugdzaam leven en geeft regels voor de organisatie van de kerk. De *Didache* bevat onder meer instructies voor doop, eucharistie, voor vasten en bidden. De doop werd aan volwassenen bediend, liefst door onderdompeling in koud stromend water. Kon dat niet dan was stilstaand water ook goed, en eventueel warm water zoals in badhuizen. Ook besprenkeling, het gieten van water over het hoofd, kwam voor. Over het dopen van kinderen schrijft de *Didache* niets. Rond 200 was kinderdoop echter algemeen aanvaard.

Het dankgebed na het avondmaal besloot met de wens *Maranata* (Aramees voor: Kom, Heer) dat al te vinden is bij Paulus.¹ Dat ging over Jezus' wederkomst die spoedig werd verwacht. In een brief aan de Tessalonicenzen schrijft Paulus zelfs dat dit nog tijdens zijn leven gebeuren zal.² Hij vertelt hoe dat precies zal gaan. Het is bijna zeker zijn oudste brief, geschreven in 50 of 52.

Uit de *Didache* blijkt dat het avondmaal rond het jaar 100 nog steeds een volledige maaltijd was. De woorden waarmee Jezus het avondmaal instelde ('dit is mijn

lichaam, dit is mijn bloed') waren nog niet voorgeschreven al had Paulus ze wel genoemd.³ Pas vanaf ongeveer het jaar 150 worden ze in iedere avondmaals- of eucharistieviering uitgesproken. Uit de Didache weten we dat rondtrekkende apostelen en profeten niet in aanzien stonden. Als ze poogden aan hun werk te verdienen werden ze zelfs als valse profeten beschouwd.

Jezus God of mens?

In die tijd rees de vraag of Jezus ook God is. Hoewel het Nieuwe Testament daarvoor aanwijzingen bevat, staat het er niet met zoveel woorden in. Ignatius van Antiochië was kort na het jaar 100 de eerste die de vraag met een duidelijk ja beantwoordde. Maar Jezus is ook mens, hoe verhouden zich dan zijn menselijke en goddelijke kant tot elkaar? En hoe zit het met de onderlinge relaties van Vader, Zoon en Geest? Het lijken theoretische zaken maar ze hebben kerk en gelovigen eeuwen beziggehouden.

In de kerkgeschiedenis zijn meer perioden geweest waarin bepaalde zaken veel aandacht opeisten. In de achtste eeuw werd gestreden over verering van iconen, tijdens Reformatie en Contrareformatie (de katholieke reformatie) over het gezag van de kerk. Tegenwoordig is homoseksualiteit (het homohuwelijk) een onderwerp dat de kerkelijke gemoederen bijzonder bezighoudt. Een kwestie die altijd hoog op de agenda's heeft gestaan is het kwaad en lijden in de wereld.

De vragen uit de eerste eeuwen lijken weinig mensen meer te interesseren. Wie maakt zich nog druk om de goddelijke en menselijke natuur van Christus? De jonge kerk wijdde er echter vier concilies (vergaderingen van kerkleiders) aan: in Nicea in 325, Constantinopel in 381, Efeze in 431, Chalcedon in 451. Uiteindelijk werd uitgesproken dat Jezus volledig God en volledig mens is en dat Vader, Zoon en Geest één God in drie Personen zijn.

Later volgden in Constantinopel nog twee concilies die zich over details rond de persoon van Christus bogen, met name of hij één wil had. In Nicea kwam in 787 een concilie bijeen dat zich bezighield met de verering van beelden. De uitspraken van de eerste zeven 'oecumenische concilies' van Nicea (325), Constantinopel (381), Efeze (431), Chalcedon (451), Constantinopel II (553), Constantinopel III (680-681) en Nicea II (787) worden aanvaard door de meeste christelijke kerken, ook de meeste protestantse.

In de twisten over deze zaken doken allerlei ideeën op met als bekendste het *arianisme*. Arius was een theoloog die de goddelijkheid van Christus ontkende. Lange tijd was dit de dominerende christelijke opvatting. Ook Constantijn de Grote, de eerste christelijke keizer, was een ariiaan. Het arianisme leeft voort. Je hoort nu nog wel dat Christus een groot en wijs leraar was terwijl zijn goddelijke natuur en verrijzenis uit de dood worden verzwegen.

Marcion en Montanus

Ook andere oude stromingen komen in een of andere vorm nog voor. Een invloedrijk leider was Marcion die beweerde dat er twee goden waren, de boze God van het Oude Testament en de goede van het christendom. Marcion wees het complete Oude Testament af en grote delen van het Nieuwe Testament. Hij aanvaardde alleen het evangelie van Lucas en enkele brieven van Paulus. Veel mensen zien nog steeds weinig in het Oude Testament en kennen het nauwelijks. Denken in grote tegenstellingen (licht en donker, goed en kwaad, ziel en stof) was ook te vinden in de gnostiek en in de derde eeuw opnieuw bij iemand die Mani heette en veel volgelingen had. Kerkvader Augustinus was in zijn jonge jaren aanhanger van dit *manicheïsme*. Een stroming als New Age bevat manicheïstische elementen.

Na het jaar 150 kreeg de beweging van Montanus veel volgelingen. Montanus onderschreef de basis van het christelijk geloof. Hij beweerde echter dat de heilige Geest rechtstreeks via hem sprak. Twee van zijn profetessen, Priscilla en Maximilla waren nog geliefder dan hun leider. Wie veel vastte en bad raakte volgens hen in extase en kreeg dan visioenen. Kerkleiders wisten niet wat ze ermee aan moesten. Het Montanisme is nooit officieel veroordeeld en wist zich lang te handhaven. Elementen ervan bestaan nog in sommige charismatische kringen. Een voorbeeld is de *Toronto blessing* waarbij mensen in extase kunnen raken.

Een volgeling van Montanus was Tertullianus die te boek staat als de grootste denker van de jonge kerk. Hij schreef de basistekst van wat nu het Credo heet en introduceerde het begrip *Trinitas* (Drievuldigheid of Drie-eenheid). Tertullianus wordt de vader van de westerse theologie genoemd. Later, in de vierde eeuw, stonden katholieke gelovigen en donatisten scherp tegenover elkaar. Elementen van het *donatisme* zijn nog aanwezig in bepaalde evangelische stromingen: het geloof heel simpel houden, geen waarde hechten aan sacramenten, zuiver leven.

Concurrenten van het christendom waren de mysteriegodsdiensten. Ze hadden rituelen waar we nog steeds weinig van weten. Keizer Julianus liet zich dopen met bloed van een stier, een ritueel uit de Mithrasreligie. Mithras was een Perzische god, geliefd bij Romeinse soldaten. Hij werd afgebeeld met een Frygische kap, een soort kaboutermuts die *mithra* werd genoemd. Daar komt het woord mijter vandaan. Ook de Egyptische goden Isis en Osiris waren populair.

Mysteriegodsdiensten bevatten dikwijls elementen die ook in het christendom voorkwamen. Mithras kende bijvoorbeeld een soort eucharistieviering. Omgekeerd nam het christendom zaken over van heidense religies, zoals de gewoonte om eind december feest te vieren vanwege Christus' geboorte. Veel heidense godsdiensten hadden dan toch al een feest ter ere van de terugkeer van de zonnegod. Het feest bleef, de betekenis veranderde.

Bijbel

Het Nieuwe Testament was er nog niet. Het heilige boek van de eerste christenen was de *Septuaginta*, de Griekse vertaling van het Oude Testament. Er zijn tegenwoordig christenen die denken dat je genoeg hebt aan het Nieuwe Testament. Maar alles wat voor een gelovige van belang is staat ook in het Oude Testament. Een Nederlandse theoloog, dr. A.A. van Ruler, noemde dit tientallen jaren geleden zelfs 'de eigenlijke Bijbel'. Jezus zei het in de gelijkenis van de rijke man en de arme Lazarus: de Wet en de Profeten zijn genoeg.⁴

Alle boeken van het Nieuwe Testament waren tegen het jaar 200 bekend maar sommige (Hebreeën, Jakobus, de brieven van Petrus, Openbaring) waren omstreden. Ook Marcion en Montanus erkenden niet alle boeken. Er waren daarnaast dus andere gezaghebbende boeken die niet in de Bijbel zijn terechtgekomen. Waarschijnlijk waren er ook zogenaamde extra brieven van Paulus in omloop om Marcion en zijn ideeën te ondersteunen.

Er zijn in de Bijbel altijd teksten te vinden die in iemands eigen straatje passen. Iedere ketter heeft zijn letter, zegt een oude wijsheid. Tertullianus zei dat je met de Bijbel in de hand alles kon bewijzen. Hij gaf ook aan hoe je dat kon voorkomen: aanvaard de wijze waarop de kerk vanuit haar band met de apostelen de Schrift uitlegt. De Schrift met hoofdletter S is een ander woord voor de Bijbel.

Nog meer nadruk op de kerk legde Cyprianus van Carthago (gestorven omstreeks 250). Hij zei: 'Je kunt niet God als Vader hebben zonder de kerk als moeder.' Cyprianus beschouwde eenheid van de kerk als het hoogste goed en afscheiding als een van de grootste zonden. Tot aan de Reformatie in de zestiende eeuw kwam de gedachte aan een breuk in de kerk niet op. Het uiteengaan van de westerse (r.k.) en oosters-orthodoxe kerken in 1054 – het Oosterse of Grote Schisma – werd niet als breuk maar meer als intern conflict beschouwd. Ook de protestantse reformatoren Luther, Calvijn en Zwingli verdedigden de eenheid van de kerk en keken lang uit naar herstel van eenheid met Rome. Ze zagen de Reformatie als een tijdelijke noodtoestand. Het Concilie van Trente dat tussen 1545 en 1563 de rooms-katholieke leer in beton goot, startte eveneens met pogingen tot verzoening met de hervormers.

Kinderbijbels

De belangrijkste christelijke leider aan het eind van de tweede eeuw was Irenaeus van Lyon. Hij was een leerling van Polycarpus die zelf leerling van de apostel Johannes moet zijn geweest. Irenaeus was een geharnast bestrijder van dwaalleer en een krachtig verdediger van de episcopale (bisschoppelijke) kerkstructuur. Hij schreef een belangrijk boek met als titel 'Tegen de Ketterijen'.

Tot die tijd bestond discussie welke evangeliën aanvaard moesten worden en

welke niet. Er werd soms geprobeerd om er één samenhangend verhaal van te maken; dat heet harmonisering. Beroemd is de *Diatesseron* uit circa 175 met alles uit de evangeliën (behalve geslachtsregisters en het verhaal uit Johannes 8 over de overspelige vrouw). Een Syrische versie ervan is eeuwenlang geliefd gebleven.⁵

Het kerstverhaal zoals we dat meestal vertellen is ook een harmonisering van passages uit twee evangeliën. Kinderbijbels zijn dat voor zover ik weet zelfs altijd. Het risico bestaat dat zaken daarin te eenvoudig worden voorgesteld. De Nederlandse theoloog dr. Okke Jager zei eens dat kinderbijbels gevaarlijker kunnen zijn dan theologische proefschriften omdat ze mensen kinderlijke godsbeelden bijbrengen. Dat is vast wel waar, maar in mijn kinderjaren heb ik een kinderbijbel letterlijk stuk gelezen en ik ben daar nu nog blij om. De plaatjes staan zestig jaar later nog op het netvlies, sommige zinnen zitten nog in het geheugen. Van teksten in die kinderbijbel over verlossing, redding, rechtvaardiging en andere theologische zaken herinner ik me niets, al denk ik dat ze er wel in voorkwamen. De belangrijkste herinneringen zijn de verhalen en illustraties. Het inzicht, de ontdekking wat die verhalen betekenen voor het leven, kwam later. Verhalen zeggen meer dan theoretische betogen of moeilijke profetieën.

Tegen het eind van de tweede eeuw adviseerde Irenaeus om de evangeliën van Matteüs, Marcus, Lucas en Johannes alle te aanvaarden. Hij zei dat de kerk vier evangeliën heeft ontvangen, erkend en bewaard. Zijn gezag was zo groot dat dit inderdaad gebeurde. Toch zou het nog twee eeuwen duren voor alle zevenentwintig boeken van het Nieuwe Testament in één lijst vermeld werden. Dat gebeurde voor het eerst in een brief van bisschop Athanasius in 367. Concilies in Hippo (393) en Carthago (418-419) bekrachtigden de *canon* van de Bijbel – die dus in feite al vaststond. (Canon betekent maatstaf, wat aan die maatstaf voldoet heet canoniek.) Hippo en Carthago lagen in Noord-Afrika. Andere belangrijke christelijke gemeenten lagen in het tegenwoordige Syrië en Turkije.

Verwarring en traditie

Mysteriegodsdiensten, Marcion, Montanus, twijfel over Bijbelboeken, de goddelijke en menselijke natuur van Christus. Veel van die zaken kwamen eeuwenlang terug. Sommige zijn nog actueel zoals de onderwaardering van het Oude Testament. Om te zwijgen van vrijmetselarij, New Age, de Mayakalender, hekserij, of prinses Irene die met bomen praat. Sektarische groepen halen uit de Bijbel alleen wat hen van pas komt. Jehova's Getuigen hebben Bijbelteksten zelfs aangepast aan hun leer. Het is er allemaal nog en brengt mensen van de wijs.

Hoe kon je dan waarheid en leugen herkennen? De kerkvaders leerden dat de ambten en het onderwijs van de kerk rechtstreeks teruggingen op de apostelen zelf. Dat gaf zekerheid. Iedereen kende verder de korte belijdenis 'Jezus is de Heer'.⁶ Dat was een moedige uitspraak. Want de enige Heer (*kyrios* – κύριος in het

Grieks) was de Romeinse keizer. Als je iemand anders zo noemde, viel je eigenlijk de keizer aan. Christenen deden het toch – en moesten dit een enkele keer met de dood bekopen.

Maar dwaalleraren zeiden ook dat Jezus de Heer was. Geloof, heilige boeken, leiders, alles leek dus onzeker. Als christen verdwaalde je makkelijk in een doolhof van meningen, feiten, aanwijzingen. Alom heerste verwarring over de rechte leer. Er was behoefte aan meer houvast.

Dit leidde tot belijdenissen met meer details. De oudste is de Apostolische Geloofsbelijdenis die we voor het eerst in eenvoudige vorm tegenkomen in een boek van Irenaeus. Uitvoeriger is de belijdenis van Nicea/Constantinopel, het Credo uit 325/381. De theologische basis daarvoor was al een eeuw voordien gelegd door Tertullianus. De gevestigde kerken van nu onderschrijven de inhoud van deze belijdenissen en geven ze vaak een vooraanstaande plaats in de eredienst. Bekeerlingen moesten ze van buiten leren en onderschrijven voordat ze gedoopt konden worden. Zonder serieuze kennis van geloof en kerk werd je niet toegelaten. Deze voorbereiding kon drie jaar duren!

Het Credo is vast onderdeel van de r.k. mis. De Apostolische Geloofsbelijdenis werd in mijn jeugd iedere zondag voorgelezen vanaf de kansel. In mijn huidige kerk zeggen we vaak samen hardop een geloofsbelijdenis. In de belangrijkste protestantse catechismus gaat veel ruimte naar de uitleg van de Twaalf Artikelen, zoals de Apostolische Geloofsbelijdenis ook wordt genoemd. Een andere algemeen aanvaarde belijdenis is die van Athanasius die de leer van de Drie-eenheid samenvat: Vader, Zoon en Geest zijn één God in drie Personen.

Dit was het begin van de traditie of overlevering. Het Credo, de lijnen naar de apostelen en definities van kerk, ambt, sacramenten en geloofsleer boden de eerste christenen het nodige houvast. Traditie heeft stapsgewijs geleid tot de r.k. kerk van nu. Ook protestantse kerken hebben tradities met hun belijdenissen, kerkorde en liturgie. De Schrift zelf wortelt in tradities doordat concilies de canon van de Bijbel hebben aanvaard.

Er zijn stromingen die zich alleen willen baseren op de Bijbel die ze dan vaak letterlijk nemen. Maar ook zij stuiten op problemen. Geloven ze dat de aarde plat is omdat dat in het Oude Testament staat? En hoe zijn ze aan de Bijbel gekomen? Bij nader inzien hebben ook zij tradities bij de interpretatie van de Bijbel en de gang van zaken in hun bijeenkomsten. We belanden hier bij zaken als *hermeneutiek* (de Schrift vertalen naar de huidige tijd) en de *accommodatieleer* van Calvijn (God 'verlaagt' zich tot ons niveau, ook in de Bijbel).

Sommige protestantse kerken zeggen dat de Schrift zichzelf bewijst. Maar er zijn passages die niet vanuit de Bijbel zelf goed uit te leggen zijn. Denk aan de *zwijgteksten* waarin Paulus zegt dat vrouwen moeten zwijgen in de samenkomsten

van de gemeente.⁷ Maar uit andere teksten, ook van Paulus, blijkt dat er vrouwelijke predikers zijn, misschien zelfs een vrouwelijke apostel Junia.⁸ In Galaten 3:28 schrijft hij dat er geen Joden of Grieken (= heidenen) meer zijn, geen slaven of vrijen, geen mannen of vrouwen. Allen zijn één in Jezus. Dit is een van de meest aangehaalde teksten in discussies over vrouw en kerk.

De Bijbel kan meer vragen oproepen. Psalm 22 in het Oude Testament begint met de wanhoopskreet: 'Mijn God, mijn God, waarom hebt u me verlaten?' Jezus spreekt diezelfde woorden later aan het kruis. Kunnen we de psalm zien als een profetie van de dichter (koning David)? En hoe zit het met Jesaja 53 over 'de lijdende dienaar' die als een lam naar de slachtbank wordt geleid? Het gaat over Jezus, zeggen christenen. Het gaat over het Joodse volk, zeggen joodse theologen. Pas op als iemand met een 'losse' Bijbeltekst iets wil aantonen. Een tekst maakt altijd deel uit van een groter geheel. En de Bijbel is soms niet zo duidelijk als we zouden willen. Sommige Bijbelgeleerden denken dat bepaalde omstreden teksten later zijn toegevoegd. Anderen denken dat enkele Paulusbrieven in het Nieuwe Testament (zoals die aan Timoteüs) niet eens van de hand van deze apostel zijn. De Schrift beantwoordt niet alle menselijke vragen. Er is kennelijk nog iets nodig: traditie, kerkorde, belijdenissen, hermeneutiek of hoe het ook heet. De Apostolische Geloofsbelijdenis en het Credo van Nicea boden de jonge kerk een helder houvast dat nu nog van onschatbare waarde is.

Om over te denken

Lees 1 Korintiërs 1:1-17 over de partijvorming in de kerk in Korinte. Is het volgen van bepaalde leiders altijd fout?

Is de Bijbel genoeg of heeft geloof meer nodig?

Kan God in de periode tussen het Oude en Nieuwe Testament veranderd zijn?

¹ 1 Korintiërs 16:22.

² 1 Tessalonicenzen 4:14-17.

³ 1 Korintiërs 11:17-34.

⁴ Lucas 16:29-31.

⁵ Bijbelpassages of -boeken in het Syrisch worden *peshitta's* genoemd.

⁶ 1 Korintiërs 12:3.

⁷ 1 Korintiërs 14:34-35 en 1 Timoteüs 2:8-15.

⁸ Romeinen 16:7.

3. De apostolische erfenis

'Wie niet studeert is niet bekeerd'

De apostelen, hun opvolgers en de grote belijdenissen waren dus het belangrijkste houvast voor de vroege kerk. Ook theologie hoorde erbij, God liefhebben doe je ook met je verstand. Is geloven zo moeilijk dat je moet studeren?

Geloof – simpel of niet?

Waarom maakten de eerste christenen zich zo druk om de Drie-eenheid, de goddelijke en menselijke natuur van Christus, de vraag of de Geest uitging van alleen de Vader of van de Vader en de Zoon? En of Maria de moeder van God was of 'alleen maar' moeder van Jezus? Maakt dat echt uit?

De vroege kerk was honderden jaren met die zaken bezig. Gelovigen van vandaag snappen er vaak niets van. Geloof is toch eenvoudig? Aanvaard Jezus als je Redder en Zoon van God, geloof dat hij Satan en de dood heeft overwonnen en dat hij terug zal komen. Is dat niet genoeg? Het antwoord is ja en nee.

Ja, het is genoeg.

Paulus en Silas zien kans in een paar nachtelijke uren aan de gevangenisdirecteur in Filippi uit te leggen wie Jezus is en waarom je hem zou aanvaarden. De man en zijn hele huishouden laten zich nog diezelfde nacht dopen. Het is duidelijk dat Paulus daar geen colleges theologie gegeven heeft, zijn boodschap zal direct en eenvoudig geweest zijn. Hetzelfde gebeurde eerder op het Pinksterfeest in Jeruzalem na de toespraak van Petrus. Zijn rede was voor drieduizend mensen genoeg om zich diezelfde dag te bekeren en te laten dopen. Idem dito legt Filippus aan een hoge Ethiopische ambtenaar uit wat Jesaja en Jezus met elkaar te maken hebben, waarna de man zich direct wil laten dopen.¹

Geloof is simpel!

Nee, het is niet genoeg.

De eerste christenen hadden alleen mondelinge verhalen over Jezus. Het duurde nog tientallen jaren voor de evangeliën, Handelingen en de brieven op papier waren gezet. Er waren ook omstreden evangelieboeken in omloop met soms interessante verhalen. Zoals het proto-evangelie van Jakobus over Maria en haar ouders, en de Handelingen van Pilatus. De jonge kerk klampte zich echter niet vast aan boeken maar aan de echte getuigen, de apostelen. Maar die wisten ook niet alles, hadden soms zelfs ruzie, en na het jaar 100 waren ze er niet meer. Het

gezonde verstand – een gift van God – kon met vragen zitten waar geen antwoord op bestond. Geloof was, zeker toen de apostelen er niet meer waren, niet simpel!

Concurrerende godsdiensten

Denk niet direct dat de Geest wel voor antwoorden zorgde. De Geest was er niet altijd als mensen het woord van God al hadden aanvaard.² Tot overmaat van ramp leken andere godsdiensten soms sterk op het christendom. Deed de Egyptische godin Isis met haar zoontje Horus op schoot niet aan Maria en haar zoon denken? De Perzische god Mithras, populair bij Romeinse militairen, werd geboren op 25 december uit een maagd, vierde een laatste avondmaal, stond na drie dagen op uit de dood en had twaalf leerlingen. Met zulke dingen kun je zelfs gelovigen aan het twifelen krijgen. Dat is nog zo. Denk aan Jehova's Getuigen met hun bangmakerij. Is Boeddha fout, hij zei toch wijze dingen?

Uit het boek 'Tegen de Ketterijen' van bisschop Irenaeus (omstreeks 180) weten we veel over de beginjaren van de kerk. Ze moest zich verdedigen tegen heidense gedachten en dwaalleren. Dat christenen weigerden de keizer als god te vereren maakte het leven ook niet eenvoudiger – al werden ze niet zo hevig vervolgd als later vaak is gedacht.

Zelfs over de hoofdzaken van het christelijk geloof waren de mensen het niet eens. Was Jezus echt de Messias en was hij nu God of niet? Had de Vader meer te vertellen dan de Zoon? Deugde het nogal Grieks-filosofische Johannesevangelie wel? Is de Geest uit het Nieuwe Testament dezelfde als die in het Oude Testament? Was Maria werkelijk maagd gebleven? Voor het uitzoeken van zulke kwesties was weinig tijd. Pas toen het christendom na 313 vrijheid kreeg, ontstond ruimte om hiernaar te kijken. De eerste christelijke keizer Constantijn de Grote kondigde in dat jaar samen met zijn medeheerser Licinius het Edict van Milaan af dat geloofsvrijheid toestond in het hele rijk. Het initiatief was van Licinius maar Constantijn kreeg later alle credits.

Studie hoort erbij

De Grieks-Romeinse cultuur hechtte veel waarde aan studie en kennis. Ook voor de jood en de christen sprak dit vanzelf. De Bijbel was duidelijk: onderzoek alles, behoud het goede. Er zijn diverse voorbeelden. Jezus debatteert al op twaalfjarige leeftijd met Schriftgeleerden in de tempel. Heb God lief met je hart maar óók met heel je verstand. Jezus maakt aan de Emmaüsgangers aan de hand van de Schrift duidelijk waarom de Messias moest lijden en sterven. Filippus legt de woorden van de profeet Jesaja uit. Joden bestudeerden de Schriften om te kijken of Paulus' woorden wel waar waren. Timoteüs is van kind af vertrouwd met de Schriften. Elke Schrifttekst is van belang voor een dienaar van God.³ In het Nieuwe Testament worden christenen geregeld leerlingen genoemd.

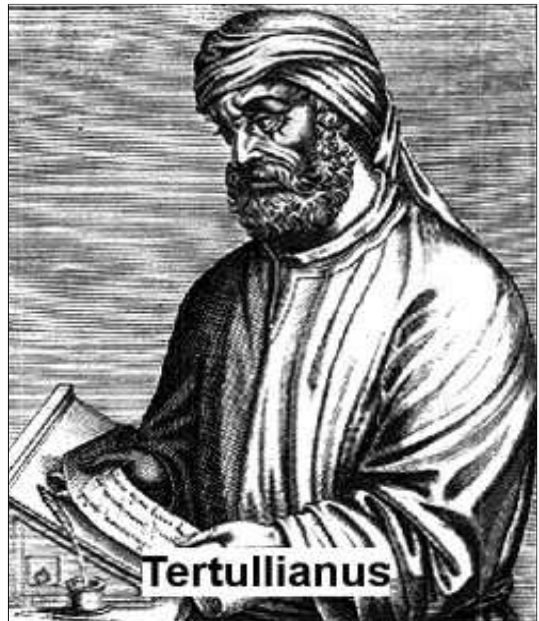
Je verstand gebruiken en dingen onderzoeken hoorde er dus bij. In het Oude Testament was studie van de Wet en de Profeten een opdracht, vaak genoemd in de Psalmen. Het wetboek mag geen moment opzij worden gelegd, je moet het dag en nacht bestuderen, dan zal alles wat je doet goed verlopen. Een volk dat niet met God vertrouwd is komt om.⁴ *Fundamentalisme* – alle neuzen dezelfde orthodoxe kant op – bestond niet. Het jodendom in die tijd was pluriform weten we uit de Dode Zee-rollen, veel gevarieerder dan voordien bekend was.

Ook bij de eerste christenen bestond diversiteit in theologische uitleg, liturgie en organisatie. Maar ze voelden zich één in de Geest van Jezus Christus. Vanaf het jaar 100 begonnen ze zich katholiek te noemen omdat ze, ondanks verschillen, hetzelfde geloof deelden. Al leefden er wel enkele grote vragen.

Toen de kerk vrijheid kreeg hield ze enkele concilies (kerkvergaderingen) om die vragen te onderzoeken. De kerken nu aanvaardden nog steeds de uitspraken van toen over de Drie-enige God, de naturen van Christus, de ene doop tot vergeving van zonden, de kerk. Ze lijken vanzelfsprekend maar er is veel strijd over gevoerd. In het Oost-Romeinse rijk (Byzantium) gingen discussies over de goddelijke of menselijke naturen en de wil van Christus nog door tot in de negende eeuw.

Buiten de grote 'oecumenische' concilies van Nicea, Constantinopel, Efeze en Chalcedon waren er ook kleinere, in Carthago zelfs een hele serie. Een synode in Carthago in 253 was geheel gewijd aan de kinderdoop die toen al algemeen gebruikelijk was.

Het was de tijd van de kerkvaders, de *patres*, invloedrijke theologen en kerkleiders als Irenaeus, Origenes, Tertullianus, Cyprianus, Ambrosius en Augustinus. Vooral de laatste had groot gezag – en nog steeds! Maar in alles waren en bleven de apostelen zelf de norm, en later hun opvolgers. De *apostolische successie* (bisschoppen zijn de opvolgers van de apostelen) was al in het jaar 96 genoemd door bisschop Clemens van Rome.

Theologie toen en nu

Dat was toen. Maar wat hebben we daar nu aan? Zijn die dingen van belang voor het dagelijks leven van de hedendaagse christen? Ik kan me eerlijk gezegd geen pastor voorstellen die preekt over de twee naturen van Christus, laat staan dat

zoiets besproken wordt aan de huiskamertafel. Dat Jezus God en mens is in één persoon weet tegenwoordig haast iedere gelovige – al zijn er stromingen die dit ontkennen zoals de Jehova's Getuigen.

Toch is theologie belangrijk. Alle vertrouwde zaken die de meeste christenen geloven komen voort uit theologische studie, strijd en concilies. Wat voorbeelden: de boeken en het gezag van de Bijbel, de Drie-eenheid, de kerk, de (on)rechtvaardige oorlog, erfzonde, eeuwig leven, de Geest die leven geeft, verrijzenis, doop, avondmaal/eucharistie, het vieren van Kerstmis en Pasen. Alles is vastgelegd in die eerste eeuwen en is resultaat van studie en discussie. Studie is een van de rode draden in de geschiedenis van het christendom: 'Wie niet studeert is niet bekeerd'. Het was een bekende uitdrukking begin twintigste eeuw.

Wat is theologie eigenlijk? Ik vond een mooie definitie van de hand van de Britse hoogleraar Andrew Walls, kenner van de Afrikaanse kerken: 'Theologie is het nemen van christelijke beslissingen in kritieke situaties.' Daar moet je dan wel bij nadenken.

In de eerste eeuwen was studeren lastig bij gebrek aan boeken. Veel mensen konden trouwens niet lezen. Ook daarom werkten kerkvaders en concilies aan samenvattingen als de Apostolische Geloofsbelijdenis (de Twaalf Artikelen) en het Credo van Nicea/Constantinopel. Over ieder woord is gestreden. Het begon al in de tijd van de apostelen die het onderling soms flink oneens waren. Op diverse plaatsen in de Bijbel lezen we over tegenstellingen tussen met name Petrus en Paulus. Handelingen 15:15-35 beschrijft het 'apostelconvent' in Jeruzalem waar apostelen en oudsten belangrijke beslissingen namen. Die golden voor de hele kerk, daar mochten lokale gemeenten niet van afwijken. Deze bijeenkomst wordt soms het eerste concilie genoemd.

In het begin was niets vanzelfsprekend. En eigenlijk is dat nog zo. Met de Bijbel in de hand kun je nog steeds allerlei kanten uit. Hoe weet je trouwens dat de Bijbel Gods woord is en waar komt die vandaan? Studie en onderzoek zijn voor veel gelovigen nog steeds noodzaak.

Overlevering

Een algemeen aanvaarde Bijbel was er dus niet. Het hoogste gezag kwam van de apostelen die Jezus zelf nog hadden meegemaakt. Ook hun leerlingen kon je vertrouwen. De apostelen en hun opvolgers waren de enige autoriteiten. Als de rooms-katholieke kerk spreekt over Traditie of Overlevering, met een hoofdletter, dan bedoelt ze dit. De overlevering was er eerder dan het Nieuwe Testament. De Catechismus van de Katholieke Kerk zegt in paragraaf 83:

De Overlevering (of traditie) waarvan hier sprake is, komt van de apostelen en zij geeft door wat de apostelen ontvangen hebben van het onderricht en het voorbeeld van Jezus en wat zij door de heilige Geest geleerd hebben.

Immers, de eerste generatie christenen had nog geen geschreven Nieuwe Testament en het Nieuwe Testament getuigt zelf van het ontwikkelingsproces van de levende Overlevering.

De Overlevering moet dus overeenstemmen met de leer van de apostelen. Vanaf het begin hebben de christenen daar houvast aan gehad. Daarom is de kerk als hoeder van de overlevering belangrijk. Daarom spreekt het Credo ook over het geloof in *unam, sanctam, catholicam et apostolicam Ecclesiam*: één, heilige, katholieke (algemene) en apostolische kerk. Ook protestantse en oosters-orthodoxe kerken onderschrijven het Credo en beschouwen zichzelf als katholiek: universeel, algemeen, hetzelfde geloof delend ondanks lokale verschillen.

Om over te denken

Wat is belangrijker, Bijbel, of kerk, of belijdenissen? Moet een christen veel in de Bijbel lezen – en wat dan? Hoe kan iemand weten dat zijn of haar geloof wáár is?

¹ Zie Handelingen 16, Handelingen 2 en Handelingen 8:26-40.

² Handelingen 8:14-17.

³ 1 Tessalonicenzen 5:21, Lucas 2:41 e.v. Marcus 12:30, Lucas 24:13-35, Handelingen 8:26-40, Handelingen 17:11, 2 Timoteüs 3:14-17.

⁴ Jozua 1:8, Psalm 1:2 en Hosea 4:6.

4. De kerkvaders

Hoofdrol voor de bisschop

Zonder kerkvaders geen kerk. Concilies namen op advies van kerkvaders belangrijke beslissingen. Uitspraken uit de eerste eeuwen over de Bijbel, de goddelijke Drie-eenheid, kerkelijke ambten, het gezag van apostelen en bisschoppen hebben in kerken nu nog alle gezag. Maar wie weet nog wie Origenes of Tertullianus waren?

Inleiding

Kerkvaders of *patres* is de aanduiding van de leiders en schrijvers van het vroege christendom, de mannen (vrouwen waren er niet bij) die het stokje overnamen van hun voorgangers en het op hun beurt doorgaven aan eigen leerlingen. De eerste kerkvaders waren directe leerlingen van de apostelen en worden daarom apostolische vaders genoemd.

De tijd van de kerkvaders duurde tot in de vijfde eeuw waarna de kerk ongeveer haar huidige (katholieke) vorm had bereikt. Er was toen overeenstemming over de leer, de belijdenissen en de boeken van het Nieuwe Testament. De kerken in het oosten en westen van het Romeinse rijk waren het echter niet altijd met elkaar eens en de spanningen zouden in de daaropvolgende eeuwen nog toenemen. Dit leidde in 1054 tot het Grote of Oosters Schisma en het ontstaan van de oosters-orthodoxe kerken. (Rond 1400 deed zich het Westers Schisma voor waarbij pausen en tegenpausen elkaar dwarszaten. Ook dat wordt soms het Groot Schisma genoemd. Dit Schisma valt buiten het bestek van dit boek.)

Belangrijke kerkvaders zijn Clemens I, Ignatius, Polycarpus, Justinus Martyr, Irenaeus, Tertullianus, Origenes, Cyprianus, Athanasius, Eusebius, de Cappadocische vaders, Ambrosius, Hiëronymus, Augustinus, Johannes Chrysostomos. Ook paus Gregorius I (eind zesde eeuw) wordt er soms toe gerekend. We gaan hier kort in op de bekendste kerkvaders. Ambrosius en Augustinus en de oosterse kerken krijgen aandacht in aparte hoofdstukken. Clemens en Ignatius zijn al genoemd in de voorgaande.

Irenaeus

Bij sommige vroegkerkelijke schrijvers, onder wie Tertullianus, leefde het idee dat de gelovigen beschikten over een soort zintuig – de *geloofszin* – dat hen hielp in hun zoeken naar het ware geloof. Die gedachte werd misbruikt door afwijkende stromingen om dubieuze denkbeelden te verkondigen en 'creatief' met de Bijbel om te gaan.¹

Bisschop Irenaeus van Lyon (gestorven in 202) was eind tweede eeuw een vurig bestrijder van deze opvatting. Hij zei dat alleen de apostolische traditie garant stond voor de ware leer. De verkondiging van de apostelen was doorgegeven aan hun leerlingen die op hun beurt de fakkel aan anderen overdroegen. Irenaeus zelf had bisschop Polycarpus van Smyrna gekend en die was leerling geweest van de apostel Johannes. Een directe lijn naar de apostelen stond volgens Irenaeus garant voor de verkondiging van de juiste leer. Hiermee bracht hij veel andersdenkende christenen en twijfelaars terug bij de hoofdstroom van de kerk.

De bisschop was volgens Irenaeus de centrale figuur in geloofszaken. Die van Rome speelde een hoofdrol omdat de gemeente daar de grootste en oudste was, gesticht door de apostelen Petrus en Paulus. Irenaeus nam zelf geen belangrijke beslissingen zonder raad te vragen aan zijn collega in Rome. Hij zag die inderdaad als een collega, niet als de machtige paus van later tijden.

Irenaeus heeft aanzetten gegeven tot de eerste geloofsbelijdenissen en was auteur van het boek 'Tegen de Ketterijen'. Uit dat werk weten we waardoor de jonge kerk zoal bedreigd werd.

Tertullianus

Tertullianus was een van de belangrijkste mannen uit de jonge kerk. Hij werd geboren in Carthago (nu Tunesië) en leefde van ongeveer 160 tot 230. Tertullianus kwam tot geloof uit bewondering voor moraal en levenswijze van de christenen en misschien ook martelaren. Hij studeerde in Rome en keerde daarna terug naar Noord-Afrika. Het christelijk geloof stond in die tijd onder druk van ketterijen en heidense godsdiensten. Tertullianus schreef een boek – het *Apologeticum* – waarin hij kritiek op het christendom afdeed als laster. Hij keerde zich verder tegen de joden, de *gnostiek* en de dwaalleraar Marcion. Gnostiek was de christelijke variant van het gnosticisme. Kennis (gnosis) zou voldoende zijn om inzicht in het hogere te krijgen. Het ging om (esoterische) ervaringen en kennis, niet om verstandelijk weten.

Tertullianus was opgeleid als jurist en dat klinkt door in zijn redeneren over de verzoening van God en mens. Hij ontwikkelde het begrip Drie-eenheid zoals de kerk het nu nog leert. Veel Latijnse kerkelijke uitdrukkingen zijn van zijn hand. Tertullianus was namelijk de eerste kerkvader die in het Latijn schreef. Hij had het over *una substantia* (één van wezen), *tres personae* (drie personen) en de *Trinitas* (Drie-eenheid). De discussies over de Drie-eenheid en de goddelijke en menselijke naturen van Christus gingen na zijn dood nog honderden jaren door maar uiteindelijk werden Tertullianus' opvattingen algemeen aanvaard als juist.

Hij was in alle opzichten radicaal. Militairen wilde hij niet toelaten als kerklid hoewel zijn vader een Romeins officier geweest was. Tertullianus was de grondlegger van het christelijk pacifisme. Had Christus niet zelf gezegd dat wie het

zwaard opneemt door het zwaard zal omkomen? Wie een eed aan Christus had afgelegd kon volgens hem geen trouw zweren aan een andere machthebber.

Kinderdoop was in zijn tijd al normaal maar Tertullianus vond het niet nodig daarmee veel haast te maken. De cultuur van de stad Rome wees hij af, hij zag meer in die van Carthago. Hij had scherpe kritiek op het wereldse gedrag van veel priesters, eiste een strenge ascetische levenswijze en brak daarom tenslotte met de kerk.

Tertullianus was een man van orde, structuur en tucht, net zoals Augustinus twee eeuwen na hem. Het vreemde was dat hij zich later aansloot bij de ordeloze beweging van Montanus waar regels ontbraken en alleen de Geest het voor het zeggen had. Misschien spraken de radicale trekjes van de Montanisten hem aan. Vanwege zijn keuze voor Montanus beschouwt de r.k. kerk hem niet als kerkvader. Over Tertullianus' geleerdheid is iedereen het eens. Hij wordt gezien als de vader van de westerse theologie. Het oosten was gematigder en moest minder van hem hebben. Dit deed zich later ook voor rond de rechtlijnige Augustinus. Bij Tertullianus was alles zwart of wit en hij had enkele vreemde opvattingen. Hij geloofde bijvoorbeeld dat het laatste oordeel zou worden uitgesteld zolang het Romeinse rijk bestond. De 'eindtijd' zal volgens profeten, evangelienschrijvers en apostelen gepaard gaan met verschrikkelijke rampen. Daarom, aldus Tertullianus, moesten christenen bidden voor de Romeinse machthebbers. Dan zou het rijk lang bestaan en hoefden mensen de eindtijd voorlopig niet te vrezen.

Origenes

Een derde grote naam uit de vroege kerk is Origenes van Alexandrië (185-254). Hij is de eerste die in zijn boek *De Principiis* een theologisch 'systeem' ontwierp, een poging om zaken uit verschillende Bijbelboeken tot één geheel te smeden. Hij stelde ook de *Hexapla* samen, zes verschillende versies van het Oude Testament naast elkaar. Daarnaast is hij bekend geworden om zijn niet-letterlijke Bijbeluitleg. Hij onderscheidde in de teksten drie betekenislagen: een letterlijke, een morele en een geestelijke.

Al op zijn achttiende was Origenes godsdienstleraar in zijn woonplaats Alexandrië. Er was niemand anders beschikbaar om het geloof uit te leggen. Zijn vader was bij een christenvervolgning onthoofd en de leider van de plaatselijke catechetenschool was gevlucht.

In 215 ondernam keizer Caracalla een strafexpeditie naar Alexandrië. Origenes vluchtte naar Caesarea. Daar begon hij op verzoek van de plaatselijke bisschoppen te preken. Dit was tegen de zin van Origenes' eigen bisschop Demetrius. Leken mochten volgens Demetrius niet preken. Hij droeg Origenes op terug te komen. Vanaf dat moment waren de verhoudingen tussen die twee ernstig verstoord.

Vijftien jaar later toen Origenes opnieuw in Palestina verbleef werd hij tot priester

gewijd. Het conflict met Demetrius liep nu totaal uit de hand. De bisschop riep een speciale synode bijeen. Die verbande Origenes in 232 uit de stad en liet dit weten aan alle christelijke kerken. De kerken in het oosten (Griekenland, Palestina, het huidige Jordanië en Syrië) erkenden deze uitspraak niet, Rome wel. Het was een van de signalen dat oost en west verschillend tegen kerk en wereld begonnen aan te kijken. Origenes staat een beetje tussen beide in. Er bestonden Alexandrijnse (westerse) en Antiocheense (oosterse) theologische scholen. De school van Antiochië nam de Bijbel zo letterlijk mogelijk, Alexandrië had een voorkeur voor allegorische (geestelijke) uitleg.

Wat leerde Origenes? Hij poogde de Griekse filosofie te verzoenen met het christendom. Centraal in zijn theologie stond de *logos*, een wezen tussen God en wereld. Volgens hem kunnen mensen de waarheid nooit werkelijk kennen, die blijft een mysterie. Alleen de Drie-ene God kan dat. De Zoon was volgens hem minder goddelijk dan de Vader.

Origenes was ook *universalist*: ieder schepsel zal uiteindelijk worden gered. Wat de kerk betreft stond hij pal voor het priesterschap van alle gelovigen. Heiligheid vond hij belangrijker dan hiërarchie. Net als Tertullianus verdedigde hij het christelijke pacifisme. Bij kerkdiensten zijn volgens hem engelen aanwezig. Ook kinderen dienen de diensten bij te wonen. Een preek verdient volgens Origenes grondige voorbereiding door studie en gebed.

Origenes is altijd omstreden geweest vanwege zijn filosofische aanpak. Hij gaf als jongeman catechese aan zowel mannen als vrouwen die zich voorbereidden op de doop. Het verhaal gaat dat hij, om niet in verleiding te komen, besloot zichzelf te castreren.² Hij stierf op 69-jarige leeftijd, waarschijnlijk als gevolg van martelingen tijdens de christenvervolging onder keizer Decius.

Andere kerkvaders

Een vroege martelaar was Justinus Martyr (100-165). Hij was vooral apologet – verdediger – van het christelijk geloof en trok rond om in filosofisch getinte discussies te bewijzen dat het christendom meer te bieden had dan heidense religies.

Een bekende kerkvader was Cyprianus van Carthago die omstreeks 258 de marteldood stierf. Hij wordt vooral herinnerd als voorvechter van de eenheid van de kerk. Schisma's en breuken waren voor hem ondenkbaar, een opvatting die tot aan de Reformatie door vrijwel alle christenen werd onderschreven. De eenheid van de kerk ging hem boven alles. Hij was zeer rechtlijnig wat hem af en toe in conflict bracht met andere kerkleiders onder wie de bisschop van Rome.

Athanasius (295-373) was patriarch (aartsbisschop) van Alexandrië. Hij was een fel bestrijder van het arianisme dat de goddelijkheid van Jezus ontkende. Het werd door het concilie van Nicea (325) veroordeeld als ketterij. De mens kan volgens

Athanasius alleen worden gered als de Redder zelf ook God is. Vijf keer werd hij in ballingschap gestuurd, bij elkaar twintig jaar. Hij schreef 'Paasbrieven' aan zijn gelovigen om hun te laten weten wanneer de Paasdatum viel. In een daarvan, de brief van 367, komt voor het eerst een lijst voor van alle 27 boeken van het Nieuwe Testament. Veel van zijn brieven en geschriften tegen Arius zijn bewaard gebleven. Athanasius was ook geïnteresseerd in het monnikendom en schreef een boek over het leven van Antonius.

Eusebius van Caesarea (ca. 260-340) was de eerste kerkhistoricus. Hij was raadsman van keizer Constantijn en waarschijnlijk een ariiaan. Een van zijn geschiedkundige bronnen was bisschop Papias (65-130) die veel informatie verzameld had over de apostelen en de eerste christenen. Papias moet de apostel Johannes hebben gekend. Van zijn werk is echter niets bewaard gebleven. We weten er alleen van doordat het werd aangehaald door Eusebius en al eerder door Irenaeus.

De Cappadocische kerkvaders waren drie theologen die belangrijke bijdragen hebben geleverd aan de leer van de Drie-eenheid. Het gaat om bisschop Basilius de Grote van Caesarea, zijn jongere broer bisschop Gregorius van Nyssa en Gregorius van Nazianze die later bisschop van Constantinopel zou worden. Ze leefden in de vierde eeuw en zijn vooral in de oosters-orthodoxe kerken bekend.

Hiëronymus

Hiëronymus (347-420) kwam uit een rijke christelijke familie uit de omgeving van de huidige Sloveense stad Ljubljana. Hij studeerde in Rome. Hiëronymus voelde zich aangetrokken tot het monnikenleven en leefde drie jaar in de woestijn bij Antiochië. Later werd hij in die stad tot priester gewijd. Hiëronymus kende zowel Latijn als Hebreeuws en Grieks.

Hij was bevriend met paus Damasus van Rome die hem opdroeg een nieuwe vertaling van de Bijbel te maken in het Latijn. Latijnse Bijbels bestonden al maar ze zaten vol fouten. Hiëronymus' vertaling – uit het oorspronkelijke Hebreeuws en Grieks – werd bekend als de *Vulgaat* en is nog steeds gezaghebbend. De Vulgaat is de officiële Bijbel van de rooms-katholieke kerk. Later vestigde hij zich in Betlehem waar hij enkele kloosters stichtte en tot zijn dood leefde als kluizenaar.

Hiëronymus aarzelde over het opnemen van de zogenaamde *deuterocanonieke* boeken in zijn vertaling. Eerst wilde hij dat niet omdat ze niet voorkwamen in de joodse canon (de Hebreeuwse Bijbel). Tenslotte nam hij ze toch op. Hij was ervan overtuigd dat ook deze boeken door God geïnspireerd waren.

Johannes Chrysostomos

Johannes Chrysostomos (ca. 345-407) kwam uit Antiochië en werd na de vroege dood van zijn vader opgevoed door zijn moeder. Hij begon zijn kerkelijke loopbaan

als lector (een lagere wijding) en werd priester in 386. Johannes was een geliefde predikant. Hij was praktisch ingesteld en legde uit hoe de Bijbel kon worden toegepast in het dagelijkse leven. Zijn welsprekendheid bezorgde hem na zijn dood de bijnaam Chrysostomos (gouden mond).

Johannes deed veel aan liefdadigheid. Hij stichtte ziekenhuizen in Constantinopel en werd daar in 398 patriarch (aartsbisschop). Van de luxe kanten van het ambt moest hij niets hebben. Dat maakte hem geliefd bij het gewone volk. Zijn deur stond ook open voor volgelingen van de omstreden Origenes.

De notabelen van Constantinopel en hoge geestelijken ergerden zich daaraan. Johannes werd tenslotte door een speciale synode uit het ambt gezet en verbannen. Vanuit Armenië bleef hij echter via talloze brieven invloed uitoefenen. Zijn tegenstanders zagen daarop kans hem te laten verbannen naar een nog verder gelegen oord. Op weg daarheen overleed hij. Van hem zijn honderden preken en brieven bewaard gebleven en tientallen theologische studies.

Gregorius I

Paus Gregorius I de Grote (540-604) propageerde het benedictijnse monnikendom en de theologie van Augustinus. Hij was een excellent bestuurder en nam persoonlijk de verdediging van Rome op zich toen de Longobarden na 572 grote delen van Italië hadden veroverd. De naam Lombardije voor een groot gebied in Noord-Italië herinnert aan dit 'barbaarse' volk. Rome bleef buiten schot en de paus werd er de feitelijke heerser. Dit was de basis voor de latere pauselijke staat.

Gregorius was niet de bedenker van het Gregoriaans. Dat was in zijn tijd al eeuwen oud. Wel gaf hij het zijn vaste plek in de Latijnse liturgie. Gregorius breidde ook de macht van paus en bisschoppen uit.

¹ 'Geloofszin' is een zintuig dat zou helpen bij het zoeken naar het ware geloof. In de praktijk leidde deze gedachte ertoe dat velen eigen opvattingen gingen verkondigen als waarheid. Bij 'vrije' geloofsgroepen komt dit nog wel voor. Geloofszin wordt genoemd in de Catechismus van de Katholieke Kerk (onder meer in de paragrafen 92, 93, 99 en 889) maar is daar altijd verbonden met de eenheid van heiligen, kerkvaders en leergezag.

De verleiding is groot om geloofszin te associëren met de heilige Geest. In protestantse kring gebeurt dit wel, maar de Geest werkt niet los van Jezus of Bijbel. De vooraanstaande theoloog A. van de Beek koppelt de Geest krachtig aan ambt en kerk wat hem op kritiek uit evangelische hoek is komen te staan.

² Origenes baseerde zich hierbij op Matteüs 19:12. Zijn zelfcastratie zou mede een reden zijn geweest om hem te verbannen. Er is groeiende twijfel of dit verhaal wel waar is.